

नैपैति यावदध्यात्मं तावदेतान्न पश्यति । तस्योपायं प्रवक्ष्यामि पुरस्तात् तं निबोधत ।
 फलमूलानिलभुजां मुनीनां वसतां वने । वानप्रस्थं द्विजातीनां त्रयाणामुपदिश्यते ।
 सर्वेषामेव वर्णानां गार्हस्थ्यं तद्विधीयते । श्रद्धालक्षणमित्येवं धर्मं धीराः प्रचक्षते ।
 इत्येवं देवयाना वः पन्थानः परिकीर्त्तिताः । सद्भिरध्यासिता धीरैः कर्मभिर्धर्ममेतवः । ८८०
 एतेषां पृथगध्यासे यो धर्मं शंसितव्रतः । कालात् पश्यति भूतानां सदैव प्रभवाप्ययौ ।
 अतस्तत्त्वानि वक्ष्यामि यायातथ्येन हेतुना । विषयस्थानि सर्वाणि वर्त्तमानानि भागशः ।
 महानात्मा यथा व्यक्तमहङ्कारस्तथैव च । इन्द्रियाणि दशैकञ्च महाभूतानि पञ्च च ।
 विशेषाः पञ्च भूतानामिति सर्गः सनातनः । चतुर्विंशतिरेका च तत्त्वसंख्या प्रकीर्त्तिता ।
 तत्त्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभवाप्ययौ । स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति । ८८१
 तत्त्वानियो वेदयते ययातथं गुणांश्च सर्वानखिलांश्च देवताः । विधूतपाप्मा प्रतिमुच्य बन्धनं स सर्वलोकोन्मलान् समश्रुते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदव्यक्तमनुद्रिक्तं सर्वव्यापि ध्रुवं स्थिरं । नवद्वारं पुरं विद्यात्त्रिगुणं पञ्चधातुकं ।
 एकादशपरिचेषं मनो व्याकरणात्मकं । बुद्धिस्त्वामिकमित्येतत् परमेकादशं भवेत् ।
 त्रीणि स्रोतांसि यान्यस्मिन्नाप्याचन्ते पुनः पुनः । प्रानाद्यस्तिष्ठ एवैताः प्रवर्त्तन्ते गुणात्मिकाः ।
 तमो रजस्तथा सत्त्वं गुणानेतान् प्रचक्षते । अन्योन्यमिथुनाः सर्वे तथाऽन्योन्यानुजीविनः । ८८२
 अन्योन्यापाश्रयाश्चापि तथाऽन्योन्यानुवर्त्तिनः । अन्योन्यव्यतिषक्ताश्च त्रिगुणाः पञ्चधातवः ।
 तमसो मिथुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिथुनं रजः । रजसश्चापि सत्त्वं स्यात् सत्त्वस्य मिथुनं तमः ।
 नियम्यते तमो यत्र रजस्तत्र प्रवर्त्तते । नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्त्तते ।
 नैशात्मकं तमो विद्यात्त्रिगुणं मोहसंज्ञितं । अधर्मलक्षणञ्चैव नियतं पापकर्मसु ।
 प्रकृत्यात्मकमेवाह्वयः पर्यायकारकं । प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दृश्यमुत्पत्तिलक्षणं । ८८३
 प्रकाशं सर्वभूतेषु लाघवं श्रद्धानता । सात्त्विकं रूपमेवन्तु लाघवं साधुसंश्रितं ।
 एतेषां गुणतत्त्वानि वक्ष्यन्ते तत्त्वहेतुभिः । समासव्यासयुक्तानि तत्त्वतस्तान्निबोधत ।
 संमोहोऽज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्णयः । स्वप्नः स्तब्धो भयं लोभः शोकः सुकृतदूषणं ।
 अस्मृतिश्चाविपाकश्च नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता । निर्विशेषत्वमन्धत्वं जघन्यगुणवृत्तिता ।
 अकृते कृतमानित्वमज्ञाने ज्ञानमानिता । अमैत्री विकृताभावो ह्यश्रद्धा मूढभावना । ८८४
 अनार्जवमसङ्गत्वं कर्म पापमचेतना । गुरुत्वं सन्नभावत्वमवशित्वमवागतिः ।
 सर्व एते गुणा वृत्तास्तामसाः संप्रकीर्त्तिताः । ये चान्ये विहिता भावा लोकेऽस्मिन् भावसंज्ञिताः ।
 तत्र तत्र नियम्यन्ते सर्वे ते तामसा गुणाः । परिवादकया नित्यं नित्य ब्राह्मणनिन्दकाः ।
 अत्यागश्चाभिमानश्च मोहो मन्युस्तथाऽवमा । मत्सरश्चैव भूतेषु तामसं वृत्तमिष्यते ।
 वृथारम्भा हि ये केचिद्व्यादानानि यानि च । वृथाभक्षणमित्येतत्तामसं वृत्तमिष्यते । ८८५